

PAPER DETAILS

TITLE: Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvîleri

AUTHORS: Mustafa ÖZTÜRK

PAGES: 7-34

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/602289>

Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvîleri

Mustafa ÖZTÜRK, Yard. Doç. Dr.*

“Hadith Narrators Accused by Being The Followers of Fatalism (Qadariyya)”

Abstract: Even though the reports of many hadith narrators who were accused of being qadarîs (fatalists) can be found in reliable hadith books, theoretically it has still been stated in the sources of hadith methodology that such fatalist narrators were regarded as rejected (*majrûh*) for being innovators in religion (*ahl bid'ah*). In this context, first we have found out the amount of qadarî narrators in the six most reliable hadith books (*kutub al-sittah*) based on the center of knowledge to which they were associated; and then we have examined effectiveness of some of these narrators who were distinguished with the titles of 'hâfiz,' 'imâm,' 'muhaddith' in reporting the hadiths. We have also examined the matters they were accused under the light of their biographies. In conclusion in this paper it is pointed out the practical dimensions and problems of whether being a qadarî or having qadarî inclinations can/should be regarded as a reason for rejection (*jarh*).

Citation: Mustafa ÖZTÜRK, “Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvîleri” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IX/2, 2011, pp. 7–34.

Key words: Qadariyya (fatalism), râwî (narrator), hadith, jarh and ta'dîl (rejection and correction).

I. Giriş

Hadis râvîlerinin tenkit edilip kusurlarının belirlenmesinde adâlet ve zabt vasıflarının esas alındığı malumdur. Metâin-i aşere diye isimlendirilen bu kusurlardan biri de adâlet vasfıyla ilgili olan bid'attır.¹ Muhtelif tarifleri yapılmakla birlikte dinin aslından olmayıp sonradan icat edilen her türlü inanış veya amel bid'at olarak algılanabilir.² Nitekim bid'at, hadis usûl kaynaklarında da öncelikle küfür veya günah sebebi olması bakımından başlıca iki şekilde kategorize edilmektedir. Ayrıca bid'at sahibi râvînin propagandacı olup olma-

* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, ozturk69@hotmail.com

¹ Bk. Ebû 'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar, fî tavzîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (Şerhu'n-Nuhbe) (nşr. Nuruddîn İtr), Dimaşk, 1414/1993, s. 85; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul, 1997, s. 110–139.

² Bid'atın detaylı tarifi için bk. Rahmi Yaran, “Bid'at”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 129–131.

ması, mezhebî kaygılarla yalan söyleyip söylememesi, özellikle teorik değerkendirmeler açısından oldukça önem arz eder.³ Öte yandan bid'at ehli sayılan birçok muhaddisin muteber hadis kitaplarında bol miktarda rivâyetleri görölür. Doğrusu bu bağlamda teorik tartışmaların pratik değerkini test etmek üzere yapılacak örnekleme çalışmalarına ihtiyaç vardır. İşte bu maksatla makalemizde bid'at ehli olarak görölün bir grubu yani Kaderîleri, Kütüb-i sitte râvîleri çerçevesinde tetkik edeceğiz. İlgili râvîler nispet edildikleri ilim merkezlerine göre tespit edilip, bunlar arasında 'hâfız' 'imam' 'muhaddis' gibi unvanlarla özellikle hadis rivâyetinde temayüz etmiş âlimlerin etkinlikleri ve itham edildikleri husus bağlamında biyografileri ele alınacaktır. Sonuç itibariyle de Kaderî olmanın veya Kaderî görüşlere temayülün cerh sebebi sayılıp sayılmadığının uygulamadaki problem ve boyutlarına dikkat çekilecektir. Ancak öncelikle meselenin arka planının görölmesi açısından Kaderî tabirinin kullanımı, Kaderiyye'nin doğuşu, Kaderiyye-Mu'tezile ilişkisi konularını incelemek isabetli olsa gerektir.

II. Kaderî ve Kaderiyye Tabirlerinin Kullanımı

Kaderî tabiri, sözlükte 'kadere mensup olan, kader taraftarı' mânasına gelse de, ilk dönemlerden itibaren bu anlamın aksine ilâhî kaderi inkâr edip, özellikle sorumluluk bağlamında insanın irade ve kudretini ön plana çıkararak bir bakıma kaderi kula nispet edenler için kullanılmıştır.⁴ Ayrıca hayrın, nimetin ve güzel işlerin Allah'tan; şerrin, nimeti kötüye kullanmanın ve çirkin fiillerin kullardan kaynaklandığına inananlar, Kaderîler arasında telakki edilir.⁵ Bunun yanında kader konularına çokça zaman harcıyıp önemli bir mesele hâline getirenler de Kaderî diye algılanmıştır.⁶ Tabii olarak bütün bu kimselerin oluşturu-

³ Bk. Ebû Amr Osman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü'bni's Salâh fi ulûmi'l-hadîs*, Beyrût, 1988/1408, s. 54; Ebû'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrût, 1420/2000, s. 214, 215.

⁴ Bk. Ebû 'l-Hasen el-Eşarî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (nşr. Fevkiye Hüseyin Mahmud), Kahire, ts. s. II, 197; Ebû 'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Mile ve'n-nihal* (nşr. Muhammed Seyyid Kilânî) Beyrut, 1387/1967, I, 43-46; İlyas Üzüml, "Kaderiye", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 64.

⁵ Bir kaderî olarak algılanan Hasan el-Basrî'nin bu tür görüşleri kendisine nispet edilen risâlede detaylı şekilde mevcuttur. İlgili risâlenin tamamını görmek için bk. Von H. Ritter, "Studien zur Geschichte der İslâmischen Frömmigkeit", *Der Islam*, Berlin, 1933, XXI, 67-83. Ayrıca yine bir Kaderî olan Katâde'ye ait 'günahların kaderin parçası olmadığını' ifade eden sözü için bk. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaûd ve dğr.), Beyrut, 1404/1986-1409/1988, V, 277. Diğer taraftan yine erken dönemlerde Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye ve Ömer b. Abdilazîz tarafından yazılmış olan iki ayrı Risâlenin muhtevasında mutlak kader Allah'a nispet edilip nefyi reddedilmektedir. Bk. Josef van Ess (nşr.), *Bidâyetü ilmi'l-Kelâm fi'l-İslâm, Risâletâni fi'r-reddi ala'l-Kaderiyye mine'l-karni'l-evvel li'l-hicre li'l-Hasen b. Muhammed el-Hanefiyye ve'l-halîfetü Ömer b. Abdilazîz*, Beyrut, 1977, s. 11-57.

⁶ Kaderiyye isminin kullanımı konusunda detaylı bilgi için bk. W. Montgomery Watt, *İslâm*

duğu gruba Kaderiyye denilmiştir.⁷

Başlangıçta kader konusunda kendi içinde homojen bir yapı arz etmeyen bu zümreye Kaderiyye ismi, kötüleme amacıyla muhalifleri tarafından verilmiş olsa gerektir.⁸ Bu anlamda ‘Kaderiyye’, kaderi nefy ve ispat eden muhalif iki grubun birbirlerini suçladıkları bir lakap olarak da dikkati çekmiştir. Nitekim söz konusu kullanımı tetkik eden Eşâ’rî (ö. 330/941), Kaderiyye’nin, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inananları Kaderî diye tanımladığını, ancak hayrı ve şerri kula nispet edip Allah’ı devre dışı bırakan bu kimselerden oluşan grubun asıl Kaderiyye olduğunu ifade etmektedir.⁹ Kaderiyye’yi zemmeden bazı hadisler de rivâyet edilmiştir. Delalet ettikleri zümreler hususunda ve sıhhatleri hakkında farklı mülahazalar bulunan bu hadislerden bir kaç şöyledir: *‘Ehl-i kader ile oturmayın, onlarla tartışmaya girişmeyin.’*¹⁰ *‘Kaderiler bu ümmetin Mecûsileridir. Hastalandıklarında onları ziyaret etmeyin, öldüklerinde cenazelerinde bulunmayın!’*¹¹ *‘Ümmetim içerisinde iki sınıf vardır ki İslâm’dan nasipleri yoktur. Bunlar Mürctie ve Kaderiyye’dir.’*¹²

III. Kaderiyye’nin Doğuşu

Kaderiyye’nin ortaya çıkışı, İslâm’ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle irtibatlandırılabilir. Cemel Vak’ası ve Sıffin Savaşı’nda Müslümanlar’ın birbirinin kanını akıtması, diğer kelâm problemleriyle birlikte kader konusunu da gündeme getirmiş, hâkim Emevî anlayışı, olayları ilâhî takdirle ilişkilendirirken bunu reddedip özellikle olumsuz fiilleri, tamamen insan iradesine dayandıran görüşler ileri sürülmeye başlamıştır.¹³

Emevîler’in istismarına karşı kayıtlarda yer alan ilk itiraz Ma’bed el-Cühenî’ye (ö. 80/699) aittir. Ma’bed, özellikle Basra’da kader hakkında konuşan ilk kişidir.¹⁴ Bu husustaki tepkilerin anlatıldığı bir rivâyete göre, bir gün o, Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) ile birlikte Hasan el-Basrî’ye (ö. 110/728) giderek şu serzenişte bulunur:

Düşüncesinin Teşekkül Devri (çev. Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara, 1981, s. 143, 144; İrfan Abdülhamid, *İslâm’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* (çev. Saim Yeprem), İstanbul, 1981, s. 285, 286, dipnot, 37.

⁷ Bk. J. van Ess, “Kadariyye”, *EI*, Leiden, 1978, IV, 368.

⁸ Üzümlü, “Kaderiyye”, *DİA*, XXIV, 64.

⁹ Eşâri, *İbâne*, II, 197.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 30.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, II, 86, V, 407; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17.

¹² Tirmizî, Kader, 13. Bu tür rivâyetler hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Köktaş, Yavuz, ‘Kaderiyye ve Mürctie ile ilgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi’ *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/2, İstanbul, 2003, s. 113–143.

¹³ Üzümlü, “Kaderiyye”, *DİA*, XXIV, 64.

¹⁴ Müslim, “İmân”, 1; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb fî ricâli’l-hadis* (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvîd) Beyrut, 1425/2004, VI, 347.

‘Ey Ebû Saîd, bu emirler Müslümanlar’ın kanlarını akıtıyor, mallarını gasp ediyor ve daha birçok haksızlıklar yapıyorlar ve icraatımız Allah’ın kaderine göre gerçekleşmektedir diyorlar.’ Hasan el-Basrî de cevaben:

‘Allah düşmanları yalan söylüyorlar’ demiştir.¹⁵

Ma’bed’in kaderle ilgili görüşlerini, Iraklı bir Hıristiyan iken Müslüman olan, sonra da irtidat eden Sûsen adlı bir şahıstan aldığı söylenir.¹⁶ Bu tür bilgilere istinaden Von Kremer, Max Horton, Nallino, De Boer ve Becker gibi müsteşrikler, kader konusundaki fikrî münakaşaların harici bir sebepten ortaya çıktığına, bunun da doğu Hıristiyanlığı ile bağlantılı olduğuna inanırlar. Aynı bakış açısı Joseph Schacht ve William Thomson gibi çağdaş birçok müsteşrik arasında da devam ede gelmiştir.¹⁷ Ancak Wensink, Tritton, Oberman ve Watt gibi müsteşrikler, kaza kader konusundaki münakaşaları haklı olarak dönemin siyâsî ve dini gelişmelerinin sonucunda ortaya çıkmış ve bizzat İslâm’ın ve Müslümanların kendisinden, yani dâhili sebeplerden doğmuş olduğu fikrine sahiptirler. Onlara göre her ne kadar bu hususta yabancı tesirlerin etkisi olsa da bunların rolü tali derecededir.¹⁸ Diğer taraftan Ma’bed’in Emevîler’e karşı gerçekleştirilen İbnü’l-Eş’as isyanına katılması ve bu sebepten öldürülmesi¹⁹ kader telakkisinin aynı zamanda siyâsî boyutunu belgelemektedir.

Ma’bed’den sonra Kaderî görüşleri devam ettiren Gaylân ed-Dımaşkî (ö. 105/723?)’dir. Ma’bed, fikirlerini daha ziyade Basra’da yaymışken, Gaylân kendi bölgesi olan Şam civarında yaymaya çalışmıştır.²⁰ Ömer b. Abdilazîz’in hilâfeti döneminde (99/717-101/720) kaderi inkâr eden görüşlerle ilgilenen Gaylân, halîfenin kendisini uyarması üzerine bundan vazgeçer gibi olmuş ancak onun ölümünden sonra tekrar eski düşüncelerine dönmüş, neticede Halîfe Hişâm b. Abdilmelik tarafından öldürülmüştür.²¹ Doğrusu Gaylân sadece kader konusunda değil, hilafet hakkındaki görüşleriyle de Emevîlere ters düşmüştür. Ona göre Kur’an ve Sünneti uygulayan herkes halîfe olabilir, imamet ancak ümmetin icmaî ile gerçekleşebilirdi.²²

Hâsılı, Ma’bed el-Cühenî ile Gaylân ed-Dımaşkî’nin önderliğinde ortaya çıkan ve özellikle çirkin fiillerin ilâhî kaderle değil, insanın hür iradesiyle gerçek-

¹⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim *el-Meârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire, ts., s. 441.

¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 347.

¹⁷ Bk. İrfan Abdülhamid, *İtikadî Mezhepler*, s. 282, 283.

¹⁸ Bk. İrfan Abdülhamid, *İtikadî Mezhepler*, s. 282, 283.

¹⁹ Bk. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), yy., 1372/1963, IV, 141.

²⁰ Hüseyin Atvân, *el-Firaku’l-İslâmiyye fî bilâdi’s-Şâm fi’l-asri’l-ümevî*, yy., 1986, s. 34, 35.

²¹ Ebû ’l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, Beyrut, 1399/1979, V, 263.

²² Ebû ’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel*, I, 143; Mehmet S. Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşiliği İslâm’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik*, Ankara, 2005, s. 68.

leştigi esasına dayanan Kaderî hareket, bir taraftan Emevî aleyhtarlığıyla ilgili siyasî, diğer taraftan insan sorumluluğuna vurgu yapan teolojik yönü dolayısıyla belli oranda yayılma imkânı bulmuş, bilhassa Basra ve Dımaşk'da önemli taraftar toplamıştır.²³ Nitekim bazı ilim merkezlerinde temerküz eden râvîlere bakıldığında da bu durum kendini göstermektedir.²⁴

IV. Kaderiyye-Mu'tezile İlişkisi

Kaderiyye kaderî inkâr etmesi, özgür irade ve ihtiyar fikrini savunması sebebiyle Mu'tezilenin ilk çekirdeğidir ve Mu'tezile Kaderiyye fırkasına bağlı olarak gelişmiş bir mezheptir.²⁵ Dolayısıyla Kaderiyye, kader meselesine yaklaşımı bakımından Mu'tezile ile ilişkili olmakla birlikte en azından başlangıçta nevi şahsına münhasır bir fırkadır. Nitekim İbn Fûrek (ö. 406/1015) Mu'tezile ile Kaderiyye'yi ayrı ayrı zikrederken;²⁶ Makdisî (ö. 390/1000), Mu'tezile'nin zamanla Kaderiyye'yi de içine aldığını belirtmiş;²⁷ muasır müelliflerden İrfan Abdülhamid, iki fırka arasındaki farkı belirtmek için Kaderiyye'yi 'Halis Kaderiyye' diye ifade etmiştir.²⁸ Bazı müellifler ise aradaki ilişkiyi aynileştirmeye kadar götürmüşlerdir. Mesela Matûridî (ö. 333/944), bir taraftan kötülüğün yaratılışının şeytana nispeti ve iradi fiiller konusunda Kaderiyye'nin Mecûsilerle fikren benzeştiğini belirtirken, diğer taraftan Kaderiyye ile Mu'tezileyi aynı fırkaymış gibi göstermektedir.²⁹ Bağdadî (ö. 429/1037) 'el-Kaderiyye el-Mu'tezile' diye iki tabiri birlikte kullanmakta,³⁰ Şehristânî (ö. 548/1153) ise Kaderiyye'yi Mu'tezile'nin lakabı olarak kaydetmektedir.³¹

Öte yandan Mu'tezile âlimleri, mensup oldukları grubun Kaderiyye diye lanse edilmesinden hoşnut kalmamışlardır. Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), bu isimle asıl anılması gerekenlerin insan iradesinin önemini görmezlikten gelerek her şeyi ilâhî kadere dayandıran gruplar olduğunu belirtir.³² Doğrusu

²³ Bk. Üzüm, "Kaderiyye", *DİA*, XXIV, 64; Atvân, *el-Firaku'l-İslâmiyye*, s. 34.

²⁴ Aşağıda biyografisi incelenen râvîler en azından sayısal olarak dikkate alındığında birinci sırada Basra'nın, ikinci sırada Dımaşk'ın geldiği görülecektir.

²⁵ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü, Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Mari-fe*, yıl 1, sayı 3, Konya, 2003, s. 30.

²⁶ Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlâtî's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eşarî* (nşr. Daniel Gimaret), Beyrut, 1987, s. 105.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fi marifeti'l-ekâlîm*, Leiden, 1967, s. 37.

²⁸ İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler*, s. 97, 289.

²⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Matûridî, *Kitâbu't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s. 314-320.

³⁰ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts., s. 24, 114.

³¹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 43.

³² Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed (nşr. Abdülkerim Osman), *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Kahire, ts., s. 772-778.

Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) *Kitabu'r-red ala'l-Kaderiyye*,³³ Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın (ö. 235/850?) *Kitabu'r-red ala'l-Kaderiyye ve'l-Mücbire*³⁴ adında birer eser yazdıkları dikkate alınır, Mu'tezile ilk dönemlerde bu ismi Mucbire (veya ehl-i sünnet) ile eş anlamda kullanmış gibi gözükmektedir. Diğer taraftan ehl-i sünnet âlimlerinin üçüncü asırdan sonra *er-Red 'ala'l-Kaderiyye* adında kitaplar yazması,³⁵ Kaderiyye isminin Mu'tezile için sonradan kullanılmaya başladığına işaret etmektedir.³⁶

Meseleye tarihi ve siyasi açıdan bakıldığında karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle Emevî karşıtı siyasi hareket tabii olarak sona ermiş, ikinci asrın sonları itibarıyla merkezî Kaderiyye görüşünü benimseyen birçok kimse, paralel anlayıştaki Mu'tezile mezhebine yönelmiştir.³⁷ Fakat hicrî ikinci asırda (hatta kısmen üçüncü asırda dâhil) Mu'tezili olmadıkları hâlde Kaderî diye tanımlanan zevâtın varlığı devam etmiştir.³⁸ Biyografi türü eserlerde verilen bilgiler de bu durumu çağrıştırmaktadır. Şöyle ki, Kaderîlik'le itham edilen erken dönem hadis râvîleri Sünnî tabakât literatüründe daha çok 'yütthem bilkader/kaderi inkarla itham edilmiştir' 'kâne yera'l-kader/kaderi inkar eden görüşlere sahipti' 'kâne yekûlu bi'l-kader/kaderi inkarla ilgili konuşturdur', 'kâne kaderiyyen/Kaderî idi' gibi ifadelerle tenkit edilirler.³⁹ Bu minvalde 'kâne kaderiyyen, mu'teziliyyen/Kaderî, Mu'tezilî idi' veya sadece 'mu'teziliyyun/Mu'tezilîdir' gibi ifadeler nadiren kullanılır.⁴⁰ Mu'tezilî tabakât literatürü ise Kaderîlik'le itham edilen muhaddisleri kendilerinden kabul ederek muhtevalarına almışlardır.⁴¹ Ne var bu vasıftaki muhaddislerin hemen tamamına Mu'tezilî demek oldukça zordur. Zira bir bütün olarak Mu'tezile mezhebinin benimsenmesi bir yana, Kaderî diye itham edilenlerin kader anlayışları dahi bir noktada buluşuyor değildi. Bunlar cebri inkar etmekte birleştikleri hâlde, kaderin manasını tarifte farklı görüşteydiler. Böyle olmasına rağmen bu kimseler -yalnızca cebri inkârlarına bakılarak- 'Kaderiyye' itibar edilmiştir.⁴² Zira sadece kaderi inkâr edenler değil, aynı zamanda kader konularına çokça zaman harcıyıp önemli bir mesele hâline getirenler de Kaderî olarak

³³ Ebû 'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist* (nşr. M. Rıza), Beyrut, 1967, 303.

³⁴ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 305.

³⁵ İki örnek için bk. Mustafa b. Abdillâh Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-zünûn, an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (nşr. Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya), İstanbul, 1360/1941, I, 839, II, 1870.

³⁶ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara, 2004, s. 59.

³⁷ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 131.

³⁸ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 131.

³⁹ Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 403, III, 12, 364; V, 421; VI, 645.

⁴⁰ Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 151; II, 217; V, 263.

⁴¹ Bk. Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed Belhî, *Zikru'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fadlu'l-İ'tizâl ve tabakâtu'l-mu'tezile* içerisinde), Tunus, 1974, s. 75-104; Kadı Abdülcebbar, *Fadlu'l-İ'tizâl ve tabakâtu'l-mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus, 1974, s. 334-345.

⁴² İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler*, s. 97, 98.

görülmüştür.⁴³ Hatta Kaderî görüşlerden vazgeçenler⁴⁴ veya haklarında ihtilaflı bilgi bulunanlar⁴⁵ bile yine bir şekilde bu mezhebe nispet edilmekten kurtulamamışlardır. Durum böyle olunca Kaderilikle ithamın boyutları da değişmektedir. Bu bakış açısıyla aşağıda Kaderî olmakla itham edilen hadis râvîleri tetkik edilecektir.

V. Kaderî Olmakla İtham Edilen Râvîler

Kaderî olamakla itham edilen râvîlere yönelik bir listeyi ilk dönem kaynakları arasında İbn Kuteybe'nin (ö. 279/892) *el-Meârif*'inde görmekteyiz. Burada 30 kişiden oluşan bir isim listesi verilir.⁴⁶

Daha sonraki dönemlerde ise İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*'sinde Mürcie, Şia, Cehmiyye, Kaderiyye gibi ehli bid'atten olan hadis râvîleri arasında zikrettiği Kaderiyye'ye mensup zevâtı yirmi sekiz kişi olarak kaydeder.⁴⁷

Ne var ki İbn Hacer'in (ö. 852/1448) listesinde bulunan Kaderî râvîlerden sadece 6 kişi, İbn Kuteybe'nin listesinde yer almaktadır. Doğrusu İbn Hacer'in listesi başta Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki râvîler olmak üzere daha çok hadisle meşgul olan zevâtı muhtevidir.⁴⁸ Bu iki liste Kaderilik'le itham edilen râvîlere yönelik bir fikir verse de konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerde isabetli bir yaklaşım ve sonuç için daha kapsamlı bir listenin oluşturulması gerekir. Dolayısıyla Kütüb-i sitte râvîleri bazında bir değerlendirme yapmak üzere yine İbn Hacer'in *Tehzibü't-Tehzib* isimli eserindeki Kaderilik'le müttehem râvîleri tespit ettik.⁴⁹ Bu râvîlerden özellikle hadis rivâyetindeki faaliyetleriyle temayüz eden muhaddisleri belirleme maksadıyla, Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zevâtı, ilim merkez-

⁴³ Bk. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 143, 144.

⁴⁴ Aşağıda biyografileri incelenen Hasan el-Basrî (Basra) ve Mekhûl (Dımaşk) örneğine bakınız.

⁴⁵ Aşağıda biyografileri incelenen İbn İshâk (Medine) ve İbn Ebi Zî'b (Medine) örneğine bakınız.

⁴⁶ Bk. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 625.

⁴⁷ Bk. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, *Mukaddimetü Fethi'l-bârî*, Riyad, ts. s. 647, 648.

⁴⁸ İbn Hacer'in listesiyle birebir örtüşmese de ayrıca Suyûtî, Buhârî ve Müslim'in Kaderilik'le müttehem râvîlerine ait 30 kişilik bir liste vermektedir. Bk. Suyûtî, *Tedrib*, s. 217.

⁴⁹ İbn Kuteybe'nin *Meârif*'inde zikri geçen Kaderîlerden 16 kişinin biyografisine *Tehzibü't-Tehzib*'de yer verilmekte ve aynı zamanda bu eserde de Kaderî olarak kaydedilmektedir. Kalan 14 kişiden 7 kişi *Tehzib*'de geçmekte fakat Kaderilik'le itham edilmemekte, diğer 7 kişi ise *Tehzib*'de geçmemektedir. İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî*'sinde kaydedilen Kaderîler'den 24 kişi aynı zamanda *Tehzib*'de geçmekte ve Kaderilik'le ile itham edilmektedir. İki kişi *Tehzib*'de yer almakla birlikte Kaderilik'le itham edilmemekte, kalan 2 kişinin biyografisine ise *Tehzib*'de yer verilmemektedir. Diğer taraftan günümüzde yapılan araştırmalar açısından meseleye bakılınca, *Mutezile ve Hadis* isimli çalışmada Belhî, Kâdî Abdülcebbar ve İbnü'l-Murtezâ'nın eserlerinden derlenen râvîlerden oluşan 175 kişilik bir listenin yanında; ayrıca Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde rivâyetleri bulunan 31 kişilik bir başka liste daha oluşturulmuştur. Bk. Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 167-179.

lerine göre kısmen detaylı bir şekilde inceledik. Diğerlerini ise, oluşturulan genel listeler içerisinde isim olarak zikretmekle yetindik. Ayrıca tespit edilen muhaddis ve râvîleri esas alarak söz konusu merkezleri, aşağıda Medine, Mekke, Dimaşk, Basra, Kûfe ve diğerleri olmak üzere sıralamış bulunuyoruz.

A. Medîne Nisbeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderilik'le itham edilen Medine nisbeli râvîlerin sayısı 13'tür. 13 kişi arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen muhaddislerin sayısı ise 6'dır. Aşağıda bu muhaddislerin özetle hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konumları bağlamında biyografileri ele alınacak, ardından toplam liste zikredilecektir.

1. Atâ b. Yesâr, Ebû Muhammed, el-Hilâlî, Mevlâ Meymûne bnt. Hâris, el-Medenî (ö. 103/721)

'İmâm', 'fakîh' 'vâiz' 'kâs' ve 'kesîru'l-hadîs' vasıflarıyla nitelenen Atâ b. Yesâr'ın⁵⁰ hayatının önemli bir kısmını Medîne ve Şam'da geçirdiği ve birçok sahâbeden hadis dinlediği, ömrünün sonlarına doğru da Mısır'da ikamet etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Atâ b. Yesâr hadis münekkittlerince 'sika' bir kimse olarak değerlendirilmekle beraber,⁵² Kaderiyye'ye ait görüşleri benimsediğine dikkat çekilmektedir.⁵³ Ancak onun Kaderî olduğuna dair bir bilgi genel biyografî türü kaynaklarında bulunmamakta, sadece İbn Kuteybe'nin *Meârif*'inde yer almaktadır. Dolayısıyla Atâ'nın Kaderilik'le ithamı ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.⁵⁴

2. Safvân b. Süleym, Ebû Abdillâh, Mevlâ el-Kureşî, ez-Zühri, el-Medenî, (ö. 132/749)

'İmâm', 'hâfîz' 'fakîh' ve 'kesîru'l-hadîs' vasıflarıyla nitelenen Safvân,⁵⁵ hadis

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, 1405/1985, V, 173; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 441; Zehebî, *Siyer*, IV, 448; *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, ts., I, 90.

⁵¹ Muhammed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbu meşâhîri ulemâi'l-emsâr ve a'lâmi fukahâi'l-aktâr* (nşr. Manfred Fleishhammer), Kahire, 1379/1959, s. 69; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 504.

⁵² Ebû 'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh İclî, *Ma'rîfetü's-sikât* (nşr. Abdülalim Abdülazîm el-Bestevi), Medîne, 1405/1985, II, 137; Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut, 1372/1953, VI, 338; Ebû 'l-Haccac Cemâleddîn Yusuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1403/1983-1413/1992, XX, 127.

⁵³ İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 459, 625.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 127

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; *el-Kısmu'l-mütemmim* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medîne, 1408/1987. s. 324; Zehebî, *Siyer*, V, 364, 365; *Tezkire*, I, 134

rivâyetinde ‘sika’ bir kimse olarak değerlendirilir.⁵⁶ Aynı zamanda ibadet ve zühd hayatıyla ön plana çıkmaktadır.⁵⁷ Kaderî görüşlere sahip olması, hakkındaki olumsuz değerlendirmelerdendir.⁵⁸ Rivâyetleri Kütüb-i sitte’de bulunmaktadır.⁵⁹

3. Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Ebû Bekir, Mevlâ el-Muttalibî, el-Medenî (ö. 151/768)

‘Allâme,’ ‘imâm,’ ‘hâfız,’ ‘ahbârî,’ ve ‘kesîru’l-hadîs’ vasıflarıyla nitelenen İbn İshâk, bilhassa siyer ve meğâzî sahasında büyük şöhret sahibidir.⁶⁰ Siyer dışında fikhî hadislerle de ilgilenmiştir.⁶¹

İbn İshak geniş bilgisine rağmen farklı değerlendirmelere muhatap olmuştur. Bir kısım ulemâ hadis ilmindeki yüksek konumuna vurgu yapıp onu ta’dîl ederken,⁶² bazıları da ona yönelik aşırı cerh ifadeleri kullanmaktadır.⁶³ İbn İshâk, zaman zaman ehl-i kitaptan nakilde bulunması⁶⁴ ve çokça tedlis yapmış olması sebebiyle de tenkid edilmiştir.⁶⁵ Bunun yanında Mu‘tezilî⁶⁶ ve Kaderî görüşlerle itham edilmiş,⁶⁷ ayrıca söz konusu ithamın aksine Kaderîlik’ten insanların en uzağı olduğu da belirtilmiştir.⁶⁸ Zehebî, bütün bu tenkitleri dikkate alarak onun ‘hasenu’l-hadis’, ‘sâlihu’l-hâl’ ve ‘sadûk’ olduğunu, ancak infirâd ettiği hadislerde münkerlik bulunacağını ifade eder.⁶⁹ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte’den Buharî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde istîşhâd ve mütâbî‘, diğerlerinde asıl olarak mevcuttur.⁷⁰

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 423; Ebû ‘l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh li men harrece lehu’l-Buhârî fi’l-Câmi’i’s-sahîh* (nşr. Ebû Lübâbe Huseyn), Riyad, 1406/1986, II, 788; Zehebî, *Tezkire*, I, 134; Suyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, Beyrût, 1403, s. 61.

⁵⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Kahire ve Beyrut, 1407/1987, III, 159, 162; Zehebî, *Siyer*, V, 364, 365; *Tezkire*, I, 134.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 365; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, III, 244, 245.

⁵⁹ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XIII, 190.

⁶⁰ İbn Sa’d, *Tabakât, Mütemmim*, s. 401, 402; Zehebî, *Siyer*, VII, 33; *Tezkire*, I, 172, 173.

⁶¹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrût, ts., VI, 83; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, V, 471.

⁶² İclî, *Ma’rife*, II, 232; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 191, 192.

⁶³ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi’r-ricâl* (nşr. Komisyon), Beyrût, 1405/1985, VI, 2116; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), yy., 1372/1963, III, 469, 471.

⁶⁴ Hatîb, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* (nşr. Mahmud et-Tahhân), Riyad, 1403/1983, II, 114; Zehebî, *Mizân*, III, 470, 471.

⁶⁵ Bk. Zehebî, *Siyer*, VII, 46, 54; *Mizân*, III, 470.

⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, III, 469.

⁶⁷ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, VI, 2117; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, V, 30.

⁶⁸ Bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 226.

⁶⁹ Bk. Zehebî, *Mizân*, III, 475.

⁷⁰ Bk. Zehebî, *Siyer*, VII, 55; *Mizân*, III, 475.

4. Muhammed b. Abdірrahman b. el-Muğîre (İbn Ebî Zî'b), Ebü'l-Hâris, el-Kureşî, el-Medenî (ö. 158/)

Muhammed b. Abdірrahman, üçüncü göbekten dedesine nispetle İbn Ebî Zî'b diye meşhurdur. Zehebî'nin 'imâm' 'şeyhu'l-İslâm' diye tanıttığı İbn Ebî Zî'b,⁷¹ genelde 'sika' bir muhaddis olarak kaydedilmektedir.⁷² Hakkındaki 'Kaderî'dir, Kaderîlik'le itham edilmiştir' ifadeleri onunla ilgili olumsuz kanaatlerdendir. Bu sebeple İmam Mâlik'in ondan uzak durduğu nakledilir.⁷³ Ancak söz konusu ithamın gerçek olmadığı, hatta İbn Ebî Zî'b'in Kaderîler'in görüşlerini tenkit ettiği de özellikle ifade edilmektedir.⁷⁴ Ayrıca İmam Mâlik'in onun hakkında 'Fakîhtir, Medine ehlinin imamlarındandır' dediği⁷⁵ aynı zamanda bu iki âlim arasında samimi bir dostluğun bulunduğu nakledilir.⁷⁶ Diğer taraftan Halîfe Mehdî zamanında Kaderiyyeciler'in yakalanıp cezalanması esnasında bazılarının, İbn Ebî Zî'b'e sığınıp, himaye gördüğü, bu sebeple onun, Kaderî olarak itham edildiği ifade edilir.⁷⁷ Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.⁷⁸

5. Abdülazîz b. Abdіllah b. Ebî Seleme el-Mâceşûn, Ebû Abdіllah, et-Teymî, Mevlâ âl-i el-Hüdeyr, el-Medenî (ö. 164/780)

'İmâm', 'alem', 'fakîh', 'müftî'l-kebir' ve 'kesîru'l-hadis' vasıflarıyla tanıtılan Abdülazîz el-Mâceşûn,⁷⁹ cerh ve ta'dîl otoriteleri tarafında 'sika', 'sebt-mütkin' tabirleriyle değerlendirilir.⁸⁰ Abdülazîz'in Medîne'de bilhassa fıkıhta belli bir konuma sahip olduktan sonra Bağdat'a gittiği ve burada özellikle hadis rivâyetiyle meşgul olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim o, 'Beni Bağdatlılar muhaddis yaptı' diyerek bu duruma dikkat çekmiştir.⁸¹ Ahkâma ait bazı kitaplar da telif eden Abdülazîz el-Mâceşûn'un⁸² bir ara Kaderîlik'le ilgilendiği fakat daha sonra rucu edip sünnete yöneldiği kayıtlar arasındadır.⁸³ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.⁸⁴

⁷¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 140; Tezkire, I, 191

⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 314; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 708, 709.

⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 709.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 140; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 709.

⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 709.

⁷⁶ Ebû 'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu' ebnâ'z-zemân* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut, 1398/1978, IV, 183.

⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 636, 637; Zehebî, *Siyer*, VII, 145.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 644.

⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 414, VII, 323; Zehebî, *Siyer*, VII, 309; Tezkire, I, 222.

⁸⁰ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 414, VII, 323; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, X, 437, 438; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 156; Zehebî, *Mizân*, II, 629.

⁸¹ Bk. Hatîb, *Târihu Bağdâd*, X, 438; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 195.

⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 196.

⁸³ Bk. Hatîb, *Târihu Bağdâd*, X, 437, 438; Zehebî, *Siyer*, VII, 310, 311; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 195.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 157.

6. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya, Ebû İshâk, Mevlâ el-Eslemî, el-Medenî (ö.184/800)

‘Şeyh’, ‘âlim’, ‘muhaddis’, ‘fakîh’ ve ‘kesîru’l-hadis’ gibi vasıflarla nitelenen İbrahim el-Eslemî,⁸⁵ cerh ve ta’dîl âlimlerinin çoğunluğu tarafından hadis rivâyetinde zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ Hatta metrûk olduğu ve hadis uydurduğu dahi söylenir.⁸⁷ Diğer taraftan onun hadislerinin münker olmadığı, problemin kendisinden rivâyet edenlerden veya hadis aldığı hocalardan kaynaklandığı,⁸⁸ İmam Malik’in *Muvatta*’ından daha hacimli bir *Muvatta*’ının bulunduğu belirtilir.⁸⁹

İbrahim b. Muhammed, İmam Şâfiî’nin hocalarındandır. Şâfiî onun hafızasından övgüyle bahsetmiş ancak ondan özellikle fezâile dair hadisler almıştır.⁹⁰ Bununla birlikte hakkındaki olumsuz değerlendirmelere sebep olan muhtemel amillerden biri, başta Kaderîlik olmak üzere bid’at mezheplere ait fikirlere sahip olmasıdır.⁹¹ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ‘Hadisi yazılmaz, Kaderî görüşleri savunur’ derken,⁹² Abdurrazzâk (ö. 211/826), ‘Hâline baktım Mu’tezilî olduğunu anlayınca hadis yazmaktan vazgeçtim’ demektedir.⁹³ Kütüb-i sitte’den sadece İbn Mâce’nin (ö. 273/886) *Sünen*’inde bir rivâyeti bulunmaktadır.⁹⁴

Medine’de hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu 6 muhaddisle birlikte, şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik’le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 13 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Atâ b. Yesâr, Ebû Muhammed, el-Hilâlî, Mevlâ Meymûne bnt. Hâris (ö. 103/721), Safvân b. Süleym, Ebû Abdullah, Mevlâ el-Kureşî, ez-Zührî (ö. 132/749), Sevr b. Zeyd, Mevlâ ed-Deylî (ö. 135/757), Abdullah b. Ebî Lebîd, Ebû’l-Muğîre, Mevlâ el-Ahnes b. Şerîk (ö. ?), Şerîk b. Abdullah, Ebû Abdullah, el-Kureşî (ö. 144/761), Abdülhamid b. Cafer b. Abdullah, Ebû’l-Fadl, el-Evsî (ö. 153/770), Muhammed b. İshâk, Ebû Bekir, Mevlâ el-Muttalibî (ö. 151/768/), İshâk b. Hâzım (ö. ?), Muhammed b. Abdurrahman (İbn Ebî Zî’b), Ebû’l-Hâris, el-Kureşî (ö. 158/774), Abdülazîz b. Abdullah, el-Mâceşûn, Ebû Abdullah, et-Teymî, Mevlâ âl-i el-Hüdeyr (ö. 164/780), İbrahim b. Muhammed, Ebû İshâk,

⁸⁵ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 425; Zehebî, *Siyer*, VIII, 450, vd; Tezkire, I, 246, 247.

⁸⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 425; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn mine’l-muhaddisin ve’z-zuafâ ve’l-metrûkîn* (nşr. M. İbrahim Zayed), Halep, 1396, I, 105; Zehebî, *Siyer*, VIII, 451, 452.

⁸⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, 247; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 103, 104.

⁸⁸ İbn Adî, *Kâmil*, I, 226–227.

⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 450; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 150, 151.

⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 151.

⁹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, Haydarâbâd, 1377/1958’den ofset, Diyarbakır ts., I, 323; İbn Adî, *Kâmil*, I, 219, 220; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 186.

⁹² İbn Adî, *Kâmil*, I, 220.

⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 151.

⁹⁴ Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 190.

Mevlâ el-Eslemî (ö. 184/800), Sa'd b. Saîd b. Ebî Saîd, Ebû Sehl, el-Makburî (ö. ?), İshâk b. Muhammed b. Abdîrrahman, Ebû Muhammed, el-Mahzûmî (ö. 206/821).

B. Mekke Nisbeli Râviler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le müttehem Mekke nisbeli râvilerin sayısı 8'dir. Bu râviler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zât sadece Müslim b. Hâlid b. Karkara (ö. 180/796)'dır. Dolayısıyla aşağıda Müslim'in özetle hadis rivâyetindeki etkinliği ve itham edildiği husus bağlamında biyografisini inceleyip, ardından toplam listeyi zikredeceğiz.

Müslim b. Hâlid b. Karkara, Ebû Hâlid, ez-Zencî, el-Kureşî, mevlâ âl-i Süfyan b. Abdullah, el-Mekkî (ö. 180/796)

Hayatının önemli bir kısmını veya tamamını Mekke'de geçirdiği anlaşılan Müslim b. Hâlid, 'imâm', 'fakîh' 'şeyhu'l-harem' ve 'kesîru'l-hadîs' vasıflarıyla nitelenmekte, hadis rivâyetinden ziyade fakîhliğiyle ön plana çıkmaktadır.⁹⁵ Fıkıh sahasında o, özellikle İbn Cüreyc'ten yoğun bir şekilde istifade etmiş, ayrıca Abdullah b. Kesîr'den de kıraat dersi almıştır. Bunun yanında İmâm Şâfi'ye uzun zaman hocalık yapmıştır.⁹⁶ Müslim b. Hâlid, hadis rivâyetinde 'sika', 'leyse bihi be's' tabirleriyle ta'dil edilmekle beraber⁹⁷ genelde 'zaifun' 'münkerü'l-hadîs', 'la yuhteccü bih' gibi ifadelerle cerh edilmiştir.⁹⁸ Ayrıca Kaderî olduğu da özellikle vurgulanmakta, kendisinden kaderî inkâr eden bilgiler nakledildiği ifade edilmektedir.⁹⁹ Hakkındaki bu değerlendirmeleri dikkate alan bazı münekkithler hadislerini zayıf görmek yerine ihtiyatlı bir yaklaşımla 'hasen' derecesinde telakki etmişlerdir.¹⁰⁰ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'den yalnızca Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *Sünen*'lerinde bulunmaktadır.¹⁰¹

Biyografisini tetkik ettiğimiz Müslim b. Hâlid'le birlikte, Mekke'ye nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik'le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 8 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

⁹⁵ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 499; Zehebî, *Siyer*, VIII, 176, 177; *Tezkire*, I, 255.

⁹⁶ Bk. Zehebî, *Tezkire*, I, 255.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 183; İbn Adî, *Kâmil*, VI, 2310.

⁹⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa el-Ukaylî, *Kitâbu'z-Zuafî'l-kebîr* (nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî), Beyrut, 1404/1984, IV, 150, 151; Ebû 'l-Ferec Cemaleddin Abdurranman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *ez-Zuafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Abdullah el-Kâdî), Beyrut, 1406, III, 117.

⁹⁹ Zehebî, *Mizân*, IV, 102; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 256.

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 177.

¹⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 513.

Abdullah b. Ebî Necîh, Ebû Yesâr, es-Sekafî, Mevlâ el-Ahnes (ö. 131/748), Şebl b. Abbâd, el-Kârî (ö. 148/765), Seyf b. Süleyman, Ebû Süleyman, Mevlâ el-Mahzûmî (ö. 155/771), İsmail b. Müslim, Mevlâ el-Mahzûmî (ö. 150/767?), Zekerîyya b. İshâk (ö. ?), Müslim b. Hâlid b. Karkara, Ebû Hâlid, Mevlâ el-Mahzûmî (ö. 180/796), İsa b. Meymûn, Ebû Mûsa, el-Cereşî (ö. ?), Muhammed b. Müslim b. Sûsen (ö. 190/805?).

C. Dımaşk Nisbeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Dımaşk nisbeli râvîlerin sayısı 14'tür. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkire-tü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen muhaddisler ise 3'tür. Aşağıda bu üç muhaddisin özetle hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konumları bağlamında biyografileri incelenecek, ardından toplam liste sunulacaktır.

1. Mekhûl b. Ebî Müslim (Şehrâb), Ebû Abdillâh, Mevlâ el-Hüzeyl, ed-Dımaşkî (ö. 112/730)

Aslen köle olup Mısır'da âzat edildiği anlaşılan Mekhûl, burada bir müddet ilim tahsiliyle uğraşmış ve daha sonra yine ilim talebi için Irak ve Medîne'ye gitmiş, ayrıca Şam bölgesini gezmiş, neticede Dımaşk'ta ikâmet etmiştir. Bizzat kendi ifadesine göre o, gittiği yerlerde ilim adına tahsil edilmesi gereken hiç bir şeyi ihmal etmemiş, özellikle Şam bölgesini adeta elekten geçirmiştir.¹⁰² Mekhûl başta bazı sahâbîler olmak üzere tâbiînden bir çok kimseden rivâyette bulunmuş, aynı zamanda bir çok hadis bilginine de hocalık yapmıştır.¹⁰³ 'Âli-mu ehli's-Şâm', 'fakîh' ve 'hâfız' ünvanlarıyla nitelenmekle beraber,¹⁰⁴ Mekhûl'un hadis rivâyetindeki durumu hakkında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bir kısım âlimler onu güvenilir bir zât olarak tanıtırken,¹⁰⁵ bazıları da zayıf bir kimse olarak kaydeder.¹⁰⁶ Bunun yanında Mekhûl'un Kaderîyye'ye ait görüşlere sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷ Ancak Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ve Zehebî (ö. 748/1347) gibi âlimler onun söz konusu görüş ve dü-

¹⁰² Bk. Ebû Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, Dımaşk, ts. LX, 205; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 470; Zehebî, *Siyer*, V, 158. Ayrıca Mekhûl'un Dımaşk'ta ikamet ettiğine dair bk. İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 114; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm, kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arabi ve'l-müsta'rabîne ve'l-müsteşrikîn*, Beyrût, 1990, VII, 284.

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, V, 156, vd.; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 403, 404.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 156; *Tezkire*, I, 107.

¹⁰⁵ İclî, *Ma'rife*, II, 295; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât* (nşr. Şerafeddin Ahmed), yy., 1975, V, 446. Daha ziyade fakîhliğiyle temayüz etmiş olan Mekhûl devrinin önde gelen dört âliminden biri olarak zikredilmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 407. Krş. Zehebî, *Siyer*, V, 158.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 454; Zehebî, *Mizân*, IV, 177.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 453; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 404–406.

şüncelerden daha sonra vazgeçtiğini söylemektedirler.¹⁰⁸ Rivâyetleri, Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde bulunmamaktadır.¹⁰⁹

2. Yahya b. Hamza b. Vâkid, Ebû Abdîrrahman, el-Hadramî, ed-Dımaşkî (ö. 183/799)

103 veya 108 yılında dünyaya geldiği kaydedilen Yahya b. Hamza,¹¹⁰ 'imam' ve 'kesîrû'l-hadîs' vasıflarıyla tanıtılmakta,¹¹¹ cerh ve ta'dîl âlimlerince 'leyse bihi be's' sadûk' 'sika' tabirleriyle değerlendirilmektedir.¹¹² Hakkındaki öne çıkan yegâne tenkit konusu, Kaderî görüşlere sahip olmasıdır.¹¹³ Bu hususta Mekhûl'den etkilendiği muhtemeldir. Zira onun özellikle Mekhûl'un görüş ve hadislerini çok iyi bildiği ifade edilmektedir.¹¹⁴ Ne var ki Zehebî, Yahya b. Hamza'nın mezhebine davet eden bir propagandacı olmadığını dolayısıyla bu durumun onun güvenilirliğine zarar vermeyeceğini ima etmektedir.¹¹⁵ Ayrıca Yahya b. Hamza, ahir ömründe iki buçuk yıl civarında bir süre Halîfe Mansûr'un Dımaşk kadısı olarak görev yapmıştır.¹¹⁶ Hadisleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹¹⁷

3. el-Heysem b. Humeyd, Ebû Ahmed, Mevlâ el-Gassânî, ed-Dımaşkî (ö. 190/805?)

Muhtemelen Dımaşk'ta ikamet etmiş ve özellikle Şamlı ulemâdan hadis dinlemiş olan Heysem b. Humeyd¹¹⁸ 'imâm', 'fakîh' ve 'hâfız' ünvanlarıyla anılmaktadır.¹¹⁹ Heysem, hadis münekkithlerince genelde 'sika', 'la be'se bih' gibi tabirlerle değerlendirilmiş ancak bazılarınca zayıf olarak görülmüş ayrıca Kaderîliğe ait görüşlere sahip olduğu ifade edilmiştir.¹²⁰ Bu değerlendirmeleri göz önünde bulunduran İbn Hacer (ö. 852/1448) Heysem hakkında 'sadûk' tabirini kullanarak onun Kaderîlik'le itham edildiğini belirtir.¹²¹ Heysem, yukarıda Kaderî diye tanıttığımız Yahya b. Hamza gibi Mekhûl'un görüşlerini ve

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 159; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 406.

¹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 474.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 355.

¹¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 469; Zehebî, *Tezkire*, I, 286.

¹¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 137; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 29.

¹¹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 281; Zehebî, *Mizân*, IV, 369.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyer*, VIII, 355; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 30.

¹¹⁵ Bk. Zehebî, *Siyer*, VIII, 355.

¹¹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 283; Zehebî, *Siyer*, VIII, 355.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 283.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyer*, VIII, 353; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 690.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 353; *Tezkire*, I, 285.

¹²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 82; Zehebî, *Mizân*, IV, 321; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 690, 691.

¹²¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Halep, 1406/1986, s. 577.

hadislerini çok iyi bilen biri olarak kaydedilmektedir.¹²² Dolayısıyla Kaderilik konusunda Mekhûl'un görüşleri ona kaynaklık etmiş olabilir. Rivâyetleri, Sahîhayn hariç Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.¹²³

Dımaşk'da hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu 4 muhaddisle birlikte, şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderilik'le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 14 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Umeyr b. Hânî, Ebû'l-Velîd, el-Ansî (ö. 105/723?), Mekhûl b. Ebî Müslim, Ebû Abdillâh, Mevlâ el-Hüzeyl (ö. 112/730), Hassân b. Atiyye, Ebû Bekir, Mevlâ el-Muhâribî (ö. 125/742?), Nu'mân b. el-Münzir, Ebu'l-Vezîr, el-Gassânî, el-Lahmî (ö. 132/749), el-Alâ b. el-Hâris b. Abdilvâhid, Ebû Vehb, el-Hadremî (ö. 136/753), el-Vedîn b. Atâ b. Kinâne, Ebû Kinâne, el-Huzâî (ö. 147/764), Abdurrahman b. Yezîd b. Temîm es-Sülemî (ö. ?), Muhammed b. Râşid, el-Mekhûlî (ö.163/779?), Hafs b. Gaylân, Ebû Muayd, el-Hemdânî (ö. ?), Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân, Ebû Abdillâh, el-Ansî (ö. 165/781), Yahya b. Hamza b. Vâkid, Ebû Abdurrahman, el-Hadramî (ö. 183/799), el-Heysem b. Humeyd, Ebû Ahmed, Mevlâ el-Gassânî (ö. 190/805?), Muhammed b. İsa b. el-Kâsım, el-Ümevî, Mevlâ Muaviye (ö. 204/819), Muhammed b. Âiz b. Ahmed, Ebû Ahmed, el-Kureşî (ö. 234/848).

D. Humus Nisbeli Râviler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderilik'le itham edilen Humus nisbeli râviler Hâlid b. M'adân ile Sevr b. Yezîd'dir. Aynı zamanda bunların biyografisine *Tezkiretü'l-huffâz*'da yer verilmektedir. Dolayısıyla aşağıda her iki muhaddisin de hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konumları bağlamında biyografileri incelenecektir.

1. Hâlid b. Ma'dân b. Ebî Kerîb, Ebû Abdillâh, el-Kelâî, el-Himsî, eş-Şâmî (ö. 103/721)

Zehebî'nin 'imam' ve 'şeyhu ehli's-Şâm' diye tanıttığı Hâlid b. Ma'dân'ın¹²⁴ 'sika' olduğunda cerh ve ta'dîl âlimleri görüş birliğindedir.¹²⁵ Hâlid b. Ma'dân, yetmiş kadar sahabiyle karşılaşmış ve sahabenin bir kısmından doğrudan, bir kısmından mürsel olarak hadis rivâyet etmiştir.¹²⁶ Aynı zamanda oldukça ibadet ehli ve fazilet sahibi bir kimsedir.¹²⁷ İbn Kuteybe Hâlid b. Ma'dân'ı Kade-

¹²² Zehebî, *Tezkire*, I, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 690; VII, 30.

¹²³ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX.

¹²⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 536.

¹²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 455; İclî, *Ma'rife*, I, 332; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 294.

¹²⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 537, 538; *Tezkire*, I, 93; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 169, 170.

¹²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 294, 295.

riyye'ye mensup olanlar listesinde zikretmektedir.¹²⁸ Ne var ki diğer biyografi türü kaynaklarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun Kaderî olduğu görüşü, ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹²⁹

2. Sevr b. Yezîd b. Ziyâd, Ebû Hâlid, el-Kelâî, el-Himsî (ö. 150/767)

'Hâfız', 'muḥaddis', 'fakîh' unvanlarıyla anılan Sevr b. Yezîd,¹³⁰ cerh ve ta'dîl âlimlerince 'sika' ve 'leyse bihi be's' tabirleriyle değerlendirilmiş,¹³¹ özellikle âbid ve takva sahibi bir kimse olarak tanıtılmıştır.¹³² Ancak Kaderî görüşlere sahip olduğu, Evzâî'nin bu sebeple onu aşırı derecede tenkit ettiği, hatta aynı sebeple memleketi Humus'tan sürgün edilip, evinin yakıldığı,¹³³ Medîne'de kaldığı sırada İmam Mâlik'in (ö. 179/795) insanları, onun meclisinde bulunmaktan sakındırdığı kayıtlar arasındadır.¹³⁴ Diğer taraftan Sevr'in propaganda yaparcasına kaderi inkârla ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde savunması ve çevresindekilere aktarması¹³⁵ onun hadis rivâyetindeki ilmî kişiliğine zarar vermemiş gözükmektedir. Genel tevsik yanında Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/777) 'Ondan hadis alınız ama onun dostluğundan sakınınız!'¹³⁶ uyarısı da bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca Zehebî, pek tatminkâr olmasa da, Sevr'in Kaderî görüşlerden vazgeçmiş olduğunu söylemektedir.¹³⁷ Rivâyetleri Müslim'in Sahîh'i hariç Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde mevcuttur.¹³⁸

E. Basra Nisbeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Basra nisbeli râvîlerin sayısı 45'tir. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen muḥaddisler ise 10 kişidir. Aşağıda bu 10 muḥaddisin özetle hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri konumları bağlamında biyografileri incelenecek, ardından toplam liste sunulacaktır.

1. el-Hasan b. Yesâr, Ebû Saîd, Mevlâ Zeyd b. Sâbit, el-Basrî (ö. 110/728)

21/641 yılında Medîne'de dünyaya gelen¹³⁹ Hasan el-Basrî'nin çocukluğunu

¹²⁸ İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 625.

¹²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 173.

¹³⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 344; *Tezkire*, I, 175.

¹³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 469; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 513-515.

¹³² Zehebî, *Siyer*, VI, 345.

¹³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 425-427.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 515.

¹³⁵ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 426, 427; Zehebî, *Siyer*, VII, 122.

¹³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 468, 469.

¹³⁷ Bk. Zehebî, *Siyer*, VI, 345.

¹³⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 428.

¹³⁹ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 72; Ziriklî, *A'lâm*, II, 226.

Medîne’de Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi sahâbîler arasında¹⁴⁰ ve özellikle de Hz. Peygamber’in hanımlarına yakın bir çevrede geçirdiği görülmektedir.¹⁴¹ Başta Enes b. Mâlik olmak üzere o, birçok sahâbîden hadis dinlemiştir.¹⁴²

Hasan el-Basrî, ömrünün ilk yıllarını Medîne ve civarında geçirmiş, daha sonra Basra’ya göçerek orada ikamet etmiştir.¹⁴³ ‘İmâm’, ‘allâme’, ‘hâfız’, ‘fakihü’n-nefs’, ‘kebirü’l-ilm’, ‘şeyhu’l-İslâm’ ve ‘fasîh-belîğ’ gibi vasıflarla nitelenen Hasan el-Basrî,¹⁴⁴ hadis rivâyetinde ‘sika’ olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca o, ricâl tenkidinde de tâbiîn imâmıların önünde gelenlerindendir.¹⁴⁶ Ancak mâna ile rivâyeti caiz gören Hasan el-Basrî,¹⁴⁷ hadisin sened ve lafızlarından ziyade içeriğine önem vermesi sebebiyle¹⁴⁸ sahâbeden duyduğu birçok hadisi doğrudan Hz. Peygamber’den duymuş gibi (mürsel olarak) rivâyet etmiştir.¹⁴⁹ Dolayısıyla bir kısım âlimler onun güvenilir-zayıf ayrımı yapmaksızın herkesten hadis almasını gerekçe göstererek mürsel rivâyetlerinin sahîh kabul edilmeyeceğini söylemişler,¹⁵⁰ bazıları da bir kaçı hariç mürsel rivâyetlerinin, başka tariklerden muttasıl olarak elde edilmesi sebebiyle, zayıf sayılmayacağını belirtmişlerdir.¹⁵¹

Hasan el-Basrî’nin tenkit edilen yönlerinden biri de Kaderîlik’le ilgili görüşlere sahip olmasıdır. Ancak onun bu görüşlerden daha sonra vazgeçtiği nakle-

¹⁴⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 157; Zehebî, *Siyer*, IV, 565; Zirikî, *A’lâm*, II, 226.

¹⁴¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 161.

¹⁴² Zehebî, *Siyer*, IV, 565, 566; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 24.

¹⁴³ Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 26; Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 291,

¹⁴⁴ Bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 157; Zehebî, *Tezkire*, I, 72.

¹⁴⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 157; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 122, 123; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 160.

¹⁴⁶ Ebû ’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Şihâbüddîn İbn Receb el-Bağdâdî, *Şerhu İlelî’t-Tirmizî* (nşr. Nureddin İtr), yy., 1398/1978, I, 43.

¹⁴⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 158, 159; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 25. Öyle ki, Hasan el-Basrî’nin işittiği hadisi naklederken fesahat ve belâğatına göre güzelleştirdiği söylenir. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-İlel ve ma’rifeti’r-ricâl* (nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs), Beyrut, 1408/1988, II, 315; Zehebî, *Siyer*, IV, 617.

¹⁴⁸ Ebû Yusuf Ya’kub b. Süfyân el-Fesevî, *Kitâbu’l-Ma’rife ve’t-târih* (nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî), Medîne, 1410, II, 36; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 70.

¹⁴⁹ Bk. Zehebî, *Siyer*, IV, 566; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 160. Hasan el-Basrî’nin bir hadisi iki veya daha fazla sahâbîden duyduğunda bunu doğrudan Hz. Peygamber’den duymuş gibi kabul ederek ref ettiği söylenir (İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 285, 286). Diğer taraftan Hasan el-Basrî’nin mürsel nakillerde bulunmasının siyâsî yönü de vardır. Nitekim o, Hz. Ali’den naklettiği hadisleri Haccâc zamanında mürsel olarak rivâyet etmek zorunda kaldığını belirtmiştir (Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 124). Ayrıca bu rivâyetin zayıf olduğu, Hasan el-Basrî’nin gerçekte Hz. Ali’den semanın bulunmadığı da kaydedilmektedir. İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 286.

¹⁵⁰ Hatîb, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrût, 1406/1986, s. 431; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 287, vd.; Suyûtî, *Tedrib*, I, 204; Cuğbeyr, Ömer Abdülazîz, *el-Hasanü’l-Basrî ve hadîsühü’l-mürsel*, Amman, 1992, s. 352, 353.

¹⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 124; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 25,26. Cuğbeyr, *el-Hasanü’l-Basrî ve hadîsühü’l-mürsel*, s. 354.

dilmektedir. Hasan el-Basrî hakkında İbn Kuteybe: ‘Kader hakkında bazı görüşler belirtmiş, ancak sonra rucu etmiştir’ der.¹⁵² Yine Hasan el-Basrî’ye nispet edilen bir risâlede kader konusu tartışılmakta, güzel işler ve nimetler Allah’a, çirkin fiiller ve nimeti kötüye kullanma insan iradesine bağlamaktadır.¹⁵³

Gerek onun yazdığı risaleden gerekse hakkındaki Kaderîlik’le ilgili ithamlardan hareketle, özellikle Ritter ve Julian Obarman gibi bazı müsteşrikler, kader görüşünün gerçek mübeşşiri olarak Hasan el-Basrî’yi göstermişlerdir.¹⁵⁴ Bunun yanında yine müsteşriklerden Montgomery Watt’a göre, Hasan el-Basrî’nin, geniş fikri hareketin mantıkî bir neticesi olan kaderi inkâr görüşünün kurucusu olarak itibar edilmesi doğru değildir.¹⁵⁵ Gerçekte Hasan el-Basrî’den nakledilen bilgiler ve onun hakkındaki ilk dönem ulemasının değerlendirmeleri Watt’ı desteklemektedir. İbn Sa’d (ö. 230/844) der ki: ‘Kaderiyye kendilerini Hasan el-Basrî’ye nispet ediyorlardı. Hâlbuki Hasan’ın görüşü onlara muhalifti.’¹⁵⁶ İbn Avn (ö. 151/768) Hasan Basrî’den ‘Kim kaderi yalanlarsa küfre düşmüş olur’ sözünü işittiğini söyler.¹⁵⁷ Yine Humeyd (ö. 142/759) şöyle der: Hasan Basrî’ye Kur’an okudum o, kaderi ispat eder tarzda tefsir etti.¹⁵⁸ Diğer taraftan ona nispet edilen Kader risâlesinin Mu’tazile’nin kurucusu kabul edilen Vâsıl b. Atâ’ya (ö. 131/748) ait olduğu öngörülmektedir.¹⁵⁹ Ancak bu risâlenin Vâsıl b. Atâ’ya nispeti de târihen isabetli gözükmemektedir. Zira Vâsıl 80/699 yılında doğmuş, ilgili risâlenin talebi üzerine kendisi için yazıldığı Halîfe Abdülmelik b. Mervân 86/705 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁰

Her hâlükârda Hasan el-Basrî’nin Kaderîlik’le ithamı onun hadis rivâyeti için bir sorun teşkil etmemiş, rivâyetleri hadis musennefatı içerisinde bol miktarda yer almıştır. Bunun örneklerini Kütüb-i sitte’de görmek mümkündür.¹⁶¹

2. Katâde b. Diâme b. Katâde, Ebü’l-Hattâb, es-Sedûsî, el-Basrî (ö. 117/735)

Katâde 61/681 yılında âma olarak dünyaya geldi.¹⁶² ‘Hâfızü’l-asr’, ‘kudvetü’l-müfessirîn ve’l-muhddisîn’ ve ‘allâme’ ünvanlarıyla anılır.¹⁶³ Cerh ve ta’dîl âlimlerince hafıza gücü son derece üstün ve güvenilir bir muhaddis olarak de-

¹⁵² İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 441.

¹⁵³ İlgili Risâle için bk. Von H. Ritter, “Studien zur Geschichte der Islâmischen Frömmigkeit”, *Der Islam*, Berlin, 1933, XXI, 67–83.

¹⁵⁴ İrfan Abdülhamid, *İslâm’da İtikadî Mezhepler*, s. 287.

¹⁵⁵ İrfan Abdülhamid, *İslâm’da İtikadî Mezhepler*, 288, 289.

¹⁵⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 175.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, II, 28.

¹⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, II, 28.

¹⁵⁹ Şehristânî, *Milel*, I, 47.

¹⁶⁰ Krş. Yusuf Şevki Yavuz, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, XVI, s. 306.

¹⁶¹ Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 127.

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, V, 326, 329.

¹⁶³ Zehebî, *Siyer*, 269; *Tezkire*, I, 122.

ğerlendirilir.¹⁶⁴ Sahâbeden Enes b. Mâlik'le tabîinden Saîd b. el-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, ve daha pek çok kimseden hadis dinlemiştir.¹⁶⁵ Ayrıca irsâl ve tedlis yaptığı söylense de rivâyetlerinde kullandığı 'haddesenâ' ve 'kale' lafızlarıyla hangi hadislerin senedlerinin muttasıl, hangisinin munkatı olduğunu göstermiştir.¹⁶⁶

Tefsir başta olmak üzere fıkıh, Arap dili, Câhiliye şiiri, Arap tarihi ve nesep ilminde de temâyüz etmiş olan Katâde'nin¹⁶⁷ tenkit edildiği husus Kaderî görüşlere sahip olmasıdır.¹⁶⁸ Günah işlemenin kaderin bir parçası olmayacağına dair kendisine nispet edilen söz¹⁶⁹ yanında onun aynı zamanda mezhebinin propagandacısı olduğu da söylenir.¹⁷⁰ Buna karşın İclî (ö. 261/874) Katâde'nin propagandacı olmadığını bu hususta münakaşaya dalmadığını kaydetmektedir.¹⁷¹ Hatta onun Kaderî düşünceden rücû ettiği de nakledilir.¹⁷² Ancak Zehebî, Katâde'nin bu düşünce ile âhirete göçtüğü görüşündedir.¹⁷³ Hadisleri Kü-tüb-i sitte'de mevcuttur.¹⁷⁴

3. Hişâm b. Ebî Abdillâh (Senber), Ebû Bekir, ed-Destüvâî, Mevlâ er-Rebeî', el-Basrî (ö. 154/771)

75/694 yılı civarında dünyaya gelen Hişâm'ın, bilhassa hocası Katâde'nin hadislerini en iyi bilen bir kimse olduğu ve Yahya b. Ebî Kesîr'in rivâyetlerini, kitapları kaybolan Evzâî'den daha iyi koruduğu kaydedilmektedir.¹⁷⁵ Cerh ve ta'dil otoritelerince Hişâm'ın özellikle hıfzının sağlamlığı üzerinde durulmuş ayrıca onun son derece güvenilir bir zât olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶ 'İmâm,' 'hâfız,' 'emîrül-mümü'nin fi'l-hadis' ünvanlarıyla nitelenen Hişâm hakkındaki tek olumsuz değerlendirme Kaderî görüşe sahip olmasıdır.¹⁷⁷ Fakat o, mezhebinin

¹⁶⁴ İclî, *Ma'rife*, II, 215; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 133, 134; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 327-329.

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 270; *Tezkire*, I, 122.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, V, 271; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 328-329.

¹⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 134; Zehebî, *Siyer*, V, 277.

¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXIII, 509.

¹⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, V, 277.

¹⁷⁰ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXIII, 509.

¹⁷¹ İclî, *Ma'rife*, II, 215.

¹⁷² Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ* (nşr. Ömer Faruk et-Tabbâ'), Beyrut, 1420/1999, VI, 245.

¹⁷³ Zehebî, *Siyer*, V, 277.

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXIII, 517; Katâde hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Birişık, Abdülhamid, "Katâde b. Diâme", *DİA*, Ankara, 2002, XV, 22, 23.

¹⁷⁵ Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 60, 61; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VI, 645, 646.

¹⁷⁶ İclî, *Ma'rife*, II, 330; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 59, vd.; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXX, 218, vd.

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 149, 151, *Tezkire*, I, 164.

propagandacısı olmaması sebebiyle hadisleri kabul görmüştür.¹⁷⁸ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹⁷⁹

4. Saîd b. Ebî Arûbe (Mihrân), Ebu'n-Nadr, Mevlâ Benî Adî b. Yeşkür, el-Basrî (ö. 156/772)

76/695 yılı civarında dünyaya gelen ve Basra'da ikâmet eden Saîd b. Ebî Arûbe,¹⁸⁰ 'imâm', 'fakîh', 'hâfiz' ve 'kesîru'l-hadîs' vasıflarıyla nitelenmektedir.¹⁸¹ İbn Ebî Arûbe, cerh ve ta'dîl ulemâsı tarafından güvenilir bir kimse olarak değerlendirilmiş,¹⁸² özellikle de Katâde'nin en sağlam râvilerinden olduğu belirtilmiştir.¹⁸³ İbnü'l-Medînî'nin (ö. 234/848) kaydettiğine göre isnâd konusunda temâyüz ettikleri anlaşılan altı muhaddisin ilmi, içlerinde İbn Ebî Arûbe'nin de bulunduğu on iki musannıf âlim tarafından devralınmıştır.¹⁸⁴ Ayrıca İbn Ebî Arûbe'nin hiç bir kitabının bulunmadığı, her şeyi hıfzından naklettiği ifade edilse de muhtemelen bu onun hâfızasının güçlü oluşunu vurgulamak üzere söylenmiştir.¹⁸⁵ Nitekim aynı zamanda İbn Ebî Arûbe'nin Basra'da ilk defa hadisleri konularına göre ayırarak kitap tasnif ettiği kaydedilmektedir.¹⁸⁶ Bununla birlikte o, ömrünün sonlarına doğru ihtilata maruz kalmış ve ihtilal dönemindeki rivâyet ettiği hadislerle itimat edilmemiştir.¹⁸⁷ Diğer taraftan İbn Ebî Arûbe'nin hocası Katâde gibi görüşlerini gizleyen bir Kaderî olduğu,¹⁸⁸ ancak Kaderîliğin propagandasını yapmadığı ifade edilmiştir.¹⁸⁹ Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.¹⁹⁰

5. Ebân b. Yezîd, el-Attâr, Ebû Yezîd, el-Basrî (ö. 163/779)

'Hâfiz' ve 'imam' vasıflarıyla anılan Ebân b. Yezîd'i¹⁹¹ cerh ve ta'dîl âlimlerinin ekserisi, güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirirken bir kısmı da zayıf

¹⁷⁸ İclî, *Ma'rife*, 330; Zehebî, *Siyer*, VII, 154.

¹⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 222.

¹⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 65; Zehebî, *Siyer*, IV, 418; Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Ebû Arûbe", *DİA*, XIX, 421.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 273; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 158; Zehebî, *Siyer*, VI, 413; *Tezkire*, I, 177.

¹⁸² İclî, *Ma'rife*, I, 403; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 65; Bâcî, *Ta'dîl*, III, 1085.

¹⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 65; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 323.

¹⁸⁴ Ali b. Abdillâh el-Medînî, *İlelül'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Halep, 1400/1980, s. 24, vd.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 671. Krş. Sönmez, "İbn Ebû Arûbe", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 21.

¹⁸⁶ Zehebî, *Tezkire*, I, 177.

¹⁸⁷ İbn Adî, *Kâmil*, III, 1229, 1233; Zehebî, *Mizân*, II, 153.

¹⁸⁸ Zehebî, *Tezkire*, I, 178.

¹⁸⁹ Bk. İclî, *Ma'rife*, I, 403; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 673.

¹⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 11.

¹⁹¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 431; *Tezkire*, I, 201.

addetmiştir.¹⁹² Ancak Zehebî ve İbn Hacer, onu zayıf saymayı isabetli görmemişlerdir.¹⁹³ Diğer taraftan Ebân'ın Kaderî görüşleri benimsediği ancak bu görüşleri dile getirmediği, dolayısıyla Kaderiyye'nin propagandasını yapmadığı vurgulanmaktadır.¹⁹⁴ Rivâyetleri, İbn Mâce'nin *Sünen*'i dışında Kütüb-i sitte'ye dâhil diğer eserlerde mevcuttur.¹⁹⁵

6. Abdülvâris b. Saîd b. Zekvân, Ebû Ubeyde, Mevlâ el-Anber, el-Basrî (ö. 180/796)

102/720 yılında dünyaya gelen Abdülvâris, 'imâm' ve 'hâfız' ünvanlarıyla anılmış,¹⁹⁶ cerh ve ta'dîl otoritelerince de genelde 'sika', 'sika, sebt', 'hucce', tabirleriyle değerlendirilmiştir.¹⁹⁷ Bununla birlikte onun Kaderîliğe ait görüşlere benimsediği, bu görüşleri açıkça beyan ettiği¹⁹⁸ ancak mezhebin propagandacısı olmadığı söylenmiştir.¹⁹⁹ Rivâyetleri, Kütüb-i sitte'de mevcuttur.²⁰⁰

7. Gunder, Muhammed b. Cafer, Ebû Abdillah, el-Kerâbîsî, Mevlâ el-Hüzeli, el-Basrî (ö. 193/808)

110/728 yılından sonra dünyaya gelen Gunder, hadis hâfızı olarak kaydedilmektedir.²⁰¹ Hakkında farklı değerlendirmelerde vardır. Bir kısım ulemâ onun mutlak anlamda 'sika' olduğunu belirtirken, bazıları da Şu'be'nin rivâyetleri konusunda güvenilir olduğunu, başkalarından naklettiği hadislerin itibar için yazılabileceğini belirtmişlerdir.²⁰² Ayrıca Gunder'in hadis yazımına önem verdiği görülmekte, özellikle Şu'be'den yazdığı hadislerin son derece güvenilir olduğu söylenmektedir. Hatta Şu'be'den rivâyet edilen hadislerde ihtilafa düşüldüğünde Gunder'in kitaplarının hakem olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.²⁰³ Öte yandan İbn Kuteybe onu *Meârif*indeki Kaderiyye listesinde zikreder.²⁰⁴ Ancak diğer biyografi türü eserlerde Gunder'in Kaderî olduğuna dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla onun Kaderîlik'le ithamı ihtiyatla karşılanmalıdır.

¹⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 299; Zehebî, *Mizân*, I, 16; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 96.

¹⁹³ Zehebî, *Mizân*, I, 16; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 96.

¹⁹⁴ İclî, *Ma'rife*, I, 199; Zehebî, *Mizân*, I, 16; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 96.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 26.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, VIII, 300, 301; *Tezkire*, I, 256.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 289; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 75, 76; Bâcî, *Ta'dîl*, II, 922; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 483.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 285, 286.

¹⁹⁹ İclî, *Ma'rife*, II, 107.

²⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 483.

²⁰¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 98, 99; *Tezkire*, I, 300.

²⁰² Bk. İclî, *Ma'rife*, II, 234; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 221, 222; Bâcî, *Ta'dîl*, II, 623; Zehebî, *Siyer*, IX, 100.

²⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 221, 222; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 520.

²⁰⁴ Bk. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 625.

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.²⁰⁵

8. Abdüla'la b. Abdila'la, Ebû Muhammed, es-Sâmî, el-Kureşî, el-Basrî (ö. 198/813)

'İmam', 'muhaddis' 'hâfız' ünvanlarıyla tanıtılan Abdüla'lâ,²⁰⁶ cerh ve ta'dîl âlimlerince 'sadûk' 'sika' 'sâlihu'l-hadîs' tabirleriyle değerlendirilir.²⁰⁷ Ayrıca her ne kadar İbn Sa'd 'Hadiste kavî değildir' dese de,²⁰⁸ Zehebî bu değerlendirmeyi isabetli görmemektedir.²⁰⁹ Bununla birlikte onun Kaderî görüşlere sahip olduğu ancak bu görüşlerin propagandacısı olmadığı belirtilir.²¹⁰ Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.²¹¹

9. Abdullah b. Amr b. Ebî'l-Haccâc, Ebû Ma'mer, et-Temîmî, Mevlâ el-Minkarî, el-Basrî (ö. 224/838)

Ebû Ma'mer künyesiyle de ön plana çıkan Abdullah b. Amr, 'imam' ve 'hâfız' ünvanlarıyla tanıtılmakta,²¹² cerh ve ta'dîl âlimlerince 'sadûk', 'sika' 'mutkin', 'kaviyyu'l-hadîs' gibi tabirlerle değerlendirilmektedir.²¹³ Diğer taraftan hadislerini ezberlemediği ancak hadis yazımı ve yazdıklarını koruma konusunda oldukça sağlam olduğu ifade edilir.²¹⁴ Özellikle hocası Abdülvâris'in rivâyetlerini kaydettiği anlaşılan Ebû Ma'mer'in olumsuz vasfı, Kaderî görüşleri benimsemesidir.²¹⁵ Bu hususta o, yine bir Kaderî olan hocası Abdülvâris'ten etkilenmiştir.²¹⁶ Her ne kadar görüşlerini dillendirmediği söylene de²¹⁷ bazı muhaddisler Kaderî olması sebebiyle Ebû Ma'mer'den hadis almamışlardır.²¹⁸ Ancak Zehebî'nin dediği gibi bid'atına rağmen rivâyetleri başta Kütüb-i sitte olmak üzere temel hadis musennefâtında mevcuttur.²¹⁹ Aynı zamanda Buhârî ve Ebû Dâvûd'a hocalık yapmıştır.²²⁰

²⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 9.

²⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 242; *Tezkire*, I, 296.

²⁰⁷ İclî, *Ma'rife*, II, 68; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 28; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 723.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 290.

²⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 243.

²¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 362; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 723.

²¹¹ Zehebî, *Tezkire*, I, 296.

²¹² Zehebî, *Siyer*, X, 622; *Tezkire*, II, 493

²¹³ İclî, *Marife*, II, 428; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 119; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 585, 586.

²¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 119; Zehebî, *Tezkire*, II, 494.

²¹⁵ İclî, *Ma'rife*, II, 428; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 355.

²¹⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 622.

²¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 355.

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 586.

²¹⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 624; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 585.

²²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 353.

10. Şeybân b. Ferrûh, Ebû Muhammed, Mevlâ el-Habatî, el-Übüllî, el-Basrî (ö. 236/850)

140/757 yılında dünyaya gelen Şeybân b. Ferrûh, ‘muhaddis’, ‘imam’ ve ‘hâfız’ ünvanlarıyla anılmakta,²²¹ cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından ‘sika’ ve ‘sadûk’ tabirleriyle değerlendirilmektedir.²²² Öte yandan Şeybân’ın Kaderî fikir- lere sahip olduğundan bahsedilir ki,²²³ bu durum onun hadis rivâyetine zarar vermemiştir. Nitekim Zekerîyyâ es-Sâcî (ö. 307/835) de Şeybân hakkında ‘O, Kaderî’dir ancak sadûktur’ demekle söz konusu duruma işaret etmektedir.²²⁴ Rivâyetleri, Müslim’in *Sahîh*’i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *Sünen*’inde geçmek- tendir.²²⁵ Hatta o, aynı zamanda Müslim ve Ebû Dâvûd’a hocalık yapmıştır.²²⁶

Basra’da hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri anlaşılan özetle biyografisini tetkik ettiğimiz bu 10 muhaddisle birlikte, şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- Kaderîlik’le müttehem genel râvî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi 45 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Ma’bed el-Cühenî (ö. 80/699), Sâlih b. Dirhem, Ebû’l-Ezher, el-Bâhili (ö. ?), el-Hasan b. Yesâr, Ebû Saîd, Mevlâ Zeyd b. Sâbit (ö. 110/728), Yezîd b. Ebân, Ebû Amr, er-Rekâşî (ö. 115/733), el-Fadl b. İsa b. Ebân, Ebû İsa (ö. ?), Katâde b. Diâme, Ebû’l-Hattâb, es-Sedûsî (ö. 117/735), Anbese b. Saîd el-Kattân (ö. ?), Atâ b. Ebî Meymûne, Ebû Muâz, Mevlâ Enes (ö. 131/748), Bürd b. Sinân, Ebu’l-Alâ, Mevlâ Kureyş (ö. 135/752), İshak b. er-Rebî‘, Ebû Hamza (ö. ?), Eyyûb b. Hûd, Ebû Ümeyye, el-Habatî (ö. ?), Hasan b. Zekvân, Ebû Seleme (ö. ?), Hamza b. Necîh, Ebû Amâre (ö. ?), er-Rebî‘ b. Abdillâh b. Huttâf, Ebû Ah- med, el-Ahdeb (ö. ?), Ali b. Ali b. Nicâd, Ebû İsmail, el-Yeşkurî (ö. ?), Amr b. Ubeyd, Ebû Osman, Mevlâ et-Temîmî (ö.143/761), Sehl b. Ebî’s-Salt, el-Ayşî (ö. ?), Avf b. Ebî Cemîle, Ebû Sehl, el-A’râbî, Mevlâ Tay (ö. 146/763), Abdur- rahman b. İshâk, Mevlâ el-Kureşî (ö. ?), Abbâd b. Mansûr, Ebû Seleme, en- Nâcî (ö. 152/769), Hişâm b. Ebî Abdillâh, Ebû Bekir, ed-Destüvâî, Mevlâ er- Rebeî‘ (ö. 154/771), Saîd b. Ebî Arûbe, Ebu’n-Nadr, Mevlâ Benî Adî b. Yeşkür (ö. 156/772), Harb b. Meymûn, Ebu’l-Hattâb, el-Ekber, Mevlâ en-Nadr b. Enes (ö. 160/776), Ebân b. Yezîd, Ebû Yezîd, el-Attâr (ö. 163/779), Mesleme b. Al- kame, Ebû Muhammed, el-Mâzinî (ö. ?), Mübârek b. Fedâle, Ebû Fedâle, Mevlâ Zeyd b. el-Hattâb (ö. 165/781), Hârûn b. Mûsa, el-Ezdî, Mevlâ el-Atekî (ö. ?), Sellâm b. Miskîn, Ebû Rûh, el-Ezdî, en-Nemerî (ö. 167/783), Saîd b.

²²¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 101; *Tezkire*, II, 443.

²²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 357; Zehebî, *Mizân*, II, 285; İbn Hacer, *Tehzîbü’t- Tehzîb*, III, 196.

²²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 357; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 601.

²²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 196.

²²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 196.

²²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 196.

Beşîr, Ebû Abdîrrahman, Mevlâ el-Ezdî (ö. 168/784), Kehmes b. el-Minhâl, Ebû Osman, es-Sedûsî (ö. ?), Sâlih b. Beşîr, Ebû Bîşr, el-Mürri (ö. 172/788), Abdülvâris b. Saîd, Ebû Ubeyde, Mevlâ el-Anber (ö. 180/796), Nûh b. Kays, Ebû Ravh, el-Ezdî, el-Huddânî (ö. 184/800), Muhammed b. Sevâ, Ebu'l-Hıtâb, es-Sedûsî (ö. 190/805), Sehl b. Yûsuf, Ebû Abdîrrahman, el-Enmâtî (ö. 190/805), Gunder, Muhammed b. Cafer, Ebû Abdillâh, el-Kerâbîsî, Mevlâ el-Hûzelî (ö. 193/808), Abdûla'la b. Abdila'la, Ebû Muhammed, es-Sâmî, el-Kureşî (ö. 198/813), Amr b. el-Heysem b. Katan, Ebû Katan (ö. 198/813), Muâz b. Hişâm b. Ebî Abdillâh Senber, ed-Destüvâî (ö. 200/815), Muhammed b. Dînâr, Ebû Bekir, el-Ezdî (ö. ?), Saîd b. Evs, Ebû Zeyd, el-Ensârî, en-Nahvî (ö. 214/829), Muhammed b. Mahbûb, Ebû Abdillâh, el-Bünânî (ö. 223/837), Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc, Meyser, Ebû Ma'mer, Mevlâ el-Minkarî (ö. 224/838), Şeybân b. Ferrûh, Ebû Muhammed, Mevlâ el-Habatî (ö. 235/849), İsmail b. Bîşr, Ebû Bîşr, es-Selîmî (ö. 255/868).

F. Kûfe Nisbeli Râvîler

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan ve Kaderîlik'le itham edilen Kûfe nisbeli râvîlerin sayısı 5'dir. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zât yoktur. Dolayısıyla aşağıda sadece toplam listemizi zikretmekle yetineceğiz.

Mûsa b. Ebî Kesîr, Ebu's-Sabbâh, Mevlâ el-Ensârî, el-Hemdânî (ö. ?), Ömer b. Ebî Zâide el-Hemdânî, Mevlâ Amr b. Abdillâh, el-Vâdiî (ö. 150/767?), Muala b. Hilâl b. Süveyd, Ebû Abdillâh, el-Hadremî, el-Kûfî (ö. ?), Abbâd b. Ziyâd b. Mûsâ, el-Esedî es-Sâcî (ö. ?), Muhammed b. Zâide, Ebû Hişâm, et-Temîmî, Ebû Hişâm (ö. ?).

G. Diğer Râvîler

Diğer râvîler başlığı altında Kaderîlik'le itham edilen San'a, Medâin, Kirmân ve Horasân nisbeli birer râvî yanında bir de nispesiz olmak üzere 4 şahıs tespit edilmiştir. Bunlar Vehb b. Münebbih, Ebû Abdillâh el-Yemânî, el-Ebnâvî (ö. 114/731), Abdurrahman b. el-Asem, Ebû Bekir, el-Abdî, el-Medâinî (ö. ?), Hamza b. Dînâr (ö. ?), Hassân b. İbrahim b. Abdillâh, Ebû Hişâm, el-Anezî, el-Kirmânî (ö. 186/802), Abdullah b. Ferrûh el-Horasânî (ö. 175/791)'dir. Bu râvîler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zât sadece Yemenli Vehb b. Münebbih'tir. Dolayısıyla aşağıda yalnızca Vehb'in özetle hadis rivâyetindeki etkinliği ve itham edildiği husus bağlamında biyografisi incelenecektir.

Vehb b. Münebbih b. Kâmil, Ebû Abdillâh, el-Yemânî, es-Sana'anî, el-Ebnâvî (ö. 114/731)

Fârisî bir ailenin çocuğu olan Vehb, 34/654 yılında muhtemelen Yemen'de

dünyaya gelmiştir.²²⁷ ‘Hâfız’, ‘imam’, ‘allâme’, ‘ahbârî’ ve ‘kasasî’ diye tanıtılır.²²⁸ Cerh ve ta’dil otoritelerinin çoğunluğu tarafından ‘sika’ kabul edilmekle birlikte²²⁹ onu zayıf olarak değerlendirenler de vardır.²³⁰ Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, Ebû Saîd, İbn Ömer ve Abdullah b. Amr gibi birçok sahâbiden hadis almıştır.²³¹ Bunun yanında o, kadim dinlere ait kitapları okuması ve bunlardan nakillerde bulunması sebebiyle,²³² genelde geçmiş kültürlerin özelde isrâîlî rivâyetlerin İslâm kültürüne aktarılmasında etkinlik sahibidir.²³³ Öte yandan o, bir müddet Kaderiyye mezhebinin görüşleriyle meşgul olmuş, bu konuda bir kitap yazmış ancak daha sonra pişman olmuş ve rucu etmiştir.²³⁴ Rivâyetleri İbn Mâce’nin *Sünen*’i hariç Kütüb-i sitte’ye dâhil diğer eserlerde mevcuttur.²³⁵

VI. Sonuç

Kaderîlik’le itham edilen ve Kütüb-i sitte’nin tamamına veya en azından her hangi bir eserine rivâyetleri yansımış râvîlerin toplam sayısı 91’dir. Bunlardan 20’si ‘imam’, ‘muḥaddis’ ve ‘hâfız’ gibi vasıflarla nitelenen ve hadis rivâyetinde temâyüz ettikleri tespit edilen şahıslardır.

Bütün bu râvîlerin nispet edildikleri ilmî merkezler ise, yoğunluk sırasına göre Basra (45 kişi/16’sı mevâlîden), Dımaşk (14 kişi/4’ü mevâlîden) Medîne (13 kişi/7’si mevâlîden) Mekke (8 kişi/4’ü mevâlîden), Kûfe (5 kişi/2’si meâvâlîden) ve Humus’tur (2 kişi). Ayrıca diğer râvîler başlığı altında, San’a, Medâin, Kirmân ve Horasân nisbeli birer râvî yanında bir de nispesiz olmak üzere 4 şahıs (biri ebnâdan/fârisî) tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere Kaderiyye’nin merkezi olarak birinci sırada Basra, ikinci sırada Dımaşk gelmektedir. Doğrusu bu iki şehir tarihen de böyle bilinir. Nitekim Basra’da Ma’bed el-Cühenî’nin, Dımaşk’ta Gaylân’ın bu işin temsilcileri oldukları öncelikli kayıtlardandır. Bununla birlikte Medine’de azımsanmayacak kadar Kaderî muḥaddislerin bulunması da manidardır. Bu duruma devrin geleneği gereği yapılan genel ilmi seyahatlerle birlikte özellikle Medine’ye yapılan seyahatler neticesinde ulema arasında gerçekleşen ilim ve fikir teatisinin vesile olduğu söylenebilir.

‘Hafız’ ve ‘muḥaddis’ olarak meseleye bakılınca yine Basra (10 kişi/7’si mevâlîden) birinci sırada gelmektedir. İkinci, Medîne (6 kişi/1’i mevâlîden),

²²⁷ İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 459; Zehebî, *Siyer*, IV, 545, 546.

²²⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 545, 546; *Tezkire*, I, 100.

²²⁹ İclî, *Ma’rife*, II, 345; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IX, 24; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 763.

²³⁰ Zehebî, *Mizân*, IV, 353.

²³¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXI, 140; Zehebî, *Siyer*, IV, 545.

²³² Zehebî, *Mizân*, IV, 352.

²³³ Bk. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul, 2006, s. 366–385.

²³⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXI, 147; Zehebî, *Mizân*, IV, 352.

²³⁵ Zehebî, *Tezkire*, I, 100.

üçüncü Dimaşk (3 kişi/2'si mevâliden), dördüncü Humus (2 kişi), beşinci San'a'dır (1 kişi ve ebnâdan/fârisî). Kûfe'de söz konusu vasıfta bir kimse yoktur.

Bütün bu râvîlerin sayısı 91'dir. 91'in 33'ü mevâlî biri ebnâvî olmak üzere 34 şahıs, köken itibarıyla gayr-i Arap'tır. Hâfız ve muhaddis diye temâyüz etmiş zevâtın sayısı ise 22'dir. Bunlardan -15'i mevâlî, 1'i ebnâvî olmak üzere- 16'sı açıkça gayr-i Arap'tır.

Kaderî olmanın veya Kaderî görüşlere temayülün cerh sebebi sayılıp sayılmayacağının çerçevesini belirleyecek olursak bu durumda şu tespitler karşımıza çıkmaktadır:

Hadis usûlü kitaplarında nazârî olarak belirtilen bid'at ehlinin propagandacı olmadığı sürece rivâyetlerinin kabul edileceği prensibi belirgin bir şekilde biyografi türü eserlerde yani pratikte de mevcuttur. Nitekim Yahya b. Hamza (Dimaşk), Hişam b. Ebî Abdullah (Basra), Abdüla'lâ b. Abdila'la (Basra), Ebân b. Yezîd (Basra), Abdülvâris b. Saîd (Basra) gibi muhaddisler Kaderî olarak tenkit edilirken hemen ardından onların dâî/propagandacı olmadıklarına, dolayısıyla bid'atlerinin, güvenilirliklerine zarar vermeyeceğine vurgu yapılmaktadır.

Bununla birlikte Safvân b. Süleym (Medine), Şeybân b. Ferrûh (Basra) gibi propagandacı olup olmadıklarına dair her hangi bir kayıt getirilmeksizin sadece Kaderî oldukları ifade edildiği hâlde, bu sebeple rivâyetleri tenkit edilmeyenler de dikkat çekmektedir. Muhtemelen bunlar da propagandacı olmayan muhaddislerle aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan Kaderî olması hasebiyle tenkit edilip hadisleri alınmayan muhaddisler de bulunmaktadır. Ancak bu durum genel olmayıp bazı cerh ve ta'dil âlimlerinin tavrıdır. Mesela Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr'ın Kaderî olması sebebiyle bazı muhaddisler tarafından hadisleri alınmamıştır. Yine genel bir değerlendirmeye hadisleri zayıf görülen İbrahim b. Muhammed (Medine)'in fezâile dair hadislerini, eş-Şafii kabul ederken, Ahmed b. Hanbel, onun hakkında 'Hadisi yazılmaz, Kaderî görüşleri savunur' ifadelerini kullanmış, Abdurrezzak ise 'Hâline baktım Mu'tezile'den olduğunu anlayınca hadis yazmaktan vazgeçtim' demiştir.

Kaderî görüşleri benimseyen bu görüşlerle özellikle ilgilenen ancak daha sonra vazgeçen muhaddisler de ön plana çıkmakta ancak bu durumdaki bir güven problemi oluşturmamış gözükmektedir. Mesela meşhur hadis koleksiyonlarında bol miktarda rivâyetleri bulunan Hasan el-Basrî ve Mekhûl hakkında 'Kaderî görüşlere sahip idi fakat bundan rücû etti' anlamına gelen ifadeler kullanılırken, Abdülaziz el-Maceşûn için 'Kaderî görüşlerle ilgilendi sonra vazgeçip sünnete yöneldi' denilmekte, Vehb b. Münebbih hakkında 'Kaderî görüşlerle meşgul oldu bu konuda bir kitap yazdı, sonra pişman oldu ve rucu etti' kaydına yer verilmektedir. Kaderiyyeci muhaddisler arasında yaygın olan söz konu-

su pişmanlık ve rucûun sebebi, araştırma sonucu oluşan itminanla ilgili olabileceği gibi, Emevîlerin iktidarının sona ermesiyle onlara yönelik bir antipati hareketi olan Kaderîliğin fonksiyonunun zayıflamasıyla da ilgili olabilir.

Kaderî olup olmama konusunda hakkında ihtilaflı bilgi verilenlerin durumu da rivâyetlerinin reddine sebep olmamıştır. Bu konuda yine meşhur hadis kitaplarında rivâyetleri bulunan İbn İshak ile İbn Ebî Zî'b örneğimiz olabilir. İbn İshâk hakkında bir taraftan 'Kaderiydi, Kaderî görüşlere sahipti,' diğer taraftan 'O insanların Kaderîlik'ten en uzağıydı' gibi ifadeler kullanılmaktadır. İbn Ebî Zîb için de 'Kaderî idi, bu sebeple İmam Malik ondan uzak dururdu' kaydı yanında onun Kaderî görüşleri tenkit ettiği, ayrıca İmam Malik'le dost olduğu söylenir.

Mezhebî görüşlerinin propagandacısı olmasına rağmen hadisteki otoritesi sebebiyle rivâyetlerine itibar edilenler de görülmektedir. Nitekim Sevr b. Yezîd (Humus), Kaderîlik'le ilgili düşünce ve tavırlarındaki aşırılıkları sebebiyle ulemanın ve halkın tepkisine maruz kalmış, memleketinden sürgün edilmiş, ardından evi yakılmış olmasına rağmen hadisleri gönül rahatlığıyla alınabilmiştir. Ancak onunla oturup kalkmaktan; muhabbetten sakındırılmıştır. Süfyân es-Sevrî 'Ondan hadis alınız ama onun dostluğundan sakınınız' demiştir.

Hadis rivâyetinde güvenilir veya zayıf farklı değerlendirmelere muhatap olmakla birlikte zayıflığını pekiştirmek üzere Kaderîlik vasfına vurgu yapılanlar da vardır. Müslim b. Hâlid b. Karkara, (Mekki) örneğinde olduğu gibi o, bazı münekkitle 'sika', 'leyse bihi be's' tabirleriyle ta'dîl edilmekle beraber genelde 'zaifun' 'münkerü'l-hadis', 'la yuhteccü bih' gibi ifadelerle cerh edilmiştir. Ayrıca cerh ediliş bağlamında Kaderî olduğu da özellikle dile getirilmekte, kendisinden kaderî inkâr eden bilgiler nakledildiği ifade edilmektedir.

Diğer taraftan Ata b. Yesâr (Mekke), Hâlid b. Ma'dân (Humus), Gunder (Basra) gibi Kaderî diye nitelenen bazı muhaddislerin Kaderî olma ihtimali pek zayıf gözükmemektedir. Zira İbn Kuteybe'nin *Meârifî* dışındaki eserlerde onlara ait böyle bir ithama yer verilmemiştir. Bazen de yanlışlıkla Kaderî diye algılanan bazı muhaddisler hakkında bir kısım tashihler dikkati çekmektedir. Mesela İbn Ebî Zî'b gerçekte Kaderî görüşleri tenkit etmesine rağmen onun Kaderîlik'le ithamı, Halife Mehdi zamanında yakalanıp ceza gören Kaderiyyecileri merhameten himaye etmesi sebebiyledir. Ayrıca Hasan el-Basrî'nin yanlış anlaşıldığı, Kaderiyye onu kendilerine nispet etse de aslında fikirlerinin onlara muhalif olduğu belirtilmektedir.

Araştırmamızın sonuçlarından birine göre de Abdülvâris b. Saîd gibi bir kısım muhaddisler kader konusunda açıkça görüşlerini belirtirken Katâde ve talebesi Said b. Ebî Arûbe gibi bazıları da muhtemelen siyâsî veya mezhebî kaygılarla görüşlerini gizleme ihtiyacı duymuşlardır.

Kaderîliğin özellikle belli bölgelerde hâkim olması veya belli bir süre devam etmesine tesir eden amillere gelince, bunlar siyasî ve mezhebî kaygılar yanında

söz konusu akımı temsil eden hoca-talebe ilişkileri olarak öne çıkmaktadır. Mesela Dımaşk'lı muhaddislerden Yahya b. Hamza ile Heysem b. Humeyd'in, hocaları Mekhul'un görüş ve hadislerini çok iyi bildikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kaderilik konusunda ondan etkilenmiş oldukları söylenebilir. Yine Basralı muhaddislerden Saîd b. Ebî Arûbe, hocası Katâde'den; Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr, hocası Abdülvâris'ten etkilenmiştir.

Kaderilik'le itham edilen erken dönem hadis râvileri Sünnî tabakât literatüründe daha çok 'yüttehem bilkader/kaderi inkârla itham edilmiştir' 'kâne yerâ'l-kader/kaderi inkâr eden görüşlere sahipti' 'kâne yekûlu bi'l-kader/kaderi inkârla ilgili konuşurdu', 'kâne kaderiyyen/Kaderî idi' gibi ifadelerle tenkit edilmektedirler. Bu minvalde 'kâne kaderiyyen, mu'teziliyyen/Kaderî; Mu'tezilî idi' veya sadece 'mu'teziliyyun/Mu'tezilidir' gibi ifadeler nadiren kullanılmaktadır. Mu'tezilî tabakât literatürü de Kaderilik'le müttehem muhaddisleri kendilerinden kabul ederek muhtevalarına almışlardır. Ne var ki bu vasıftaki muhaddislerin hemen tamamına Mu'tezile demek oldukça zordur. Çünkü bunlar arasında -Mu'tezilenin fikirlerinin tamamını benimseyenlerin bulunması bir tarafa- sadece kader anlayışında bile homojen bir bakış açısı yoktur. Ayrıca söz konusu râvilerden sehven Kaderî olarak damgalananlar ile sonradan rucu edenlerin de önemli bir yekûn oluşturduğu malumdur.

Netice itibarıyla genelde ehl-i bid'atten özelde Kaderiyye'den olmakla itham edilen zevâtın, cerh ve ta'dîl âlimlerince tenkit edilip rivâyetlerinin kabulü veya reddi meselesinin, basit bir iki kural ile çözülmekten öte sosyal, siyâsî ve mezhebî yönleri olan çok boyutlu ve karmaşık bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda makalemizin, bir örnekleme çalışması olduğunu düşünüyor, konuyla ilgili detaylı araştırma yapacaklara bir girizgâh olmasını umuyoruz.

'Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri'

Özet: Kaderî diye itham edilen birçok muhaddisin muteber hadis kitaplarında rivâyetleri bulunmakla birlikte usûl kaynaklarında bid'at ehli olması hasebiyle, Kaderî görüşlere sahip râvilerin belli şartlarla mecruh sayılacağı da teorik olarak ifade edilir. Bu çerçevede makalemizde *Kütüb-i sitte* râvilerinden öncelikle nispet edildikleri ilim merkezlerine göre ne kadarının Kaderî olduğu tespit edilmiş ve tespit edilen râviler arasında 'hâfız', 'imâm', 'muhaddis' unvanlarıyla temayüz etmiş âlimlerin hadis rivâyetindeki etkinlikleri ve itham edildikleri husus bağlamında biyografileri incelenmiştir. Sonuç itibarıyla Kaderiyye'den olmanın veya Kaderî görüşlere temayülün cerh sebebi sayılıp sayılmadığının uygulamadaki boyut ve problemlerine dikkat çekilmiştir.

Atıf: Mustafa ÖZTÜRK, "Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IX/2, 2011, ss. 7-34.

Anahtar Kelimeler: Kaderiyye, râvî, hadis, cerh ve ta'dîl, bid'at.